

ZEEWOORDEN

Een speurtocht naar de naamsverklaring van zandbanken, geulen en andere 'zee-begrippen'

Hebt u zich wel eens afgevraagd waarom de zandbank 'Trapegeer' zo heet, of hoe de 'Kabeljauw' aan zijn naam gekomen is? Of bent u veeleer benieuwd naar de persoon achter de 'Thorntonbank' of naar de ontstaansgeschiedenis van de maritieme term 'kraaienest'? Geen nood, wij zochten de betekenis van de meest intrigerende zeewoorden voor u op en presenteren hieruit per editie van De Grote Rede twee termen: telkens één naam van een zandbank of geul op zee, en één niet-toponym. Met de hulp van een experten-team waagt De Grote Rede zich nu ook op het gladde ijs van de historische en etymologische woordverklaring en laat u meegenieten van de 'best professional judgment' van deze zeewoordenars.

Roland Desnerck

Magda Devos

Jan Haspeslagh

Willem Lanszweert

Jan Parmentier

Jan Seys

Tomas Termote

Carlos Van Cauwenbergh

Kabeljauw

Deze grote koudwatervis, die als consumptievvis – dixit de auteur Kurlansky – “de wereld heeft veranderd”, hoeven we nauwelijks nog voor te stellen. Anders is het gesteld met de oorsprong van de naam *kabeljauw* en van het afgeleide *bakkeljauw*, dat o.a. nog steeds verder leeft in de Iberische bereiding van ontpelde kabeljauw.

Eerst de gangbare theorie over de “dubbele ontlening” van de term

Over de oorsprong van het woord *kabeljauw*, en zijn relatie tot het eveneens in onze taal gebruikelijke *bakkeljauw*, is al heel wat inkt gevloeid.

Zeker is dat *kabeljauw* in de Nederlandse taal (cfr. 'Het Visboek' door Florike Egmond, 15^e eeuw – Den Haag) ouder is dan *bakkeljauw* (in het Nederlands pas voor het eerst geattesteerd in de 16^e eeuw). Volgens verschillen-

MD

Over de oorsprong van het woord *kabeljauw*, en zijn relatie tot het eveneens in onze taal gebruikelijke *bakkeljauw* (gedoeld wordt hier op gepekeld en gedroogde kabeljauw), is al heel wat inkt gevloeid. In deze bijdrage wordt gearchitueerd dat beide woorden onafhankelijk van elkaar uit het Latijn zijn ontstaan, met de respectievelijke betekenissen 'dikkop' en 'stokvis'

de etymologen, waaronder Jan de Vries in zijn Nederlands Etymologisch Woordenboek, gaat *kabeljauw* tezamen met zijn zustervormen in andere Germaanse talen (Duits *kabeljau*, Deens *kabeliau* en Zweeds *kabeljo*) terug op een Romaanse voorloper van *bakkeljauw*, namelijk het Portugese *bacalau*, het Spaanse *bacalao* of het Baskische *bakallao* (met variant *bakailo*). De ontlening van het Romaanse woord zou in de

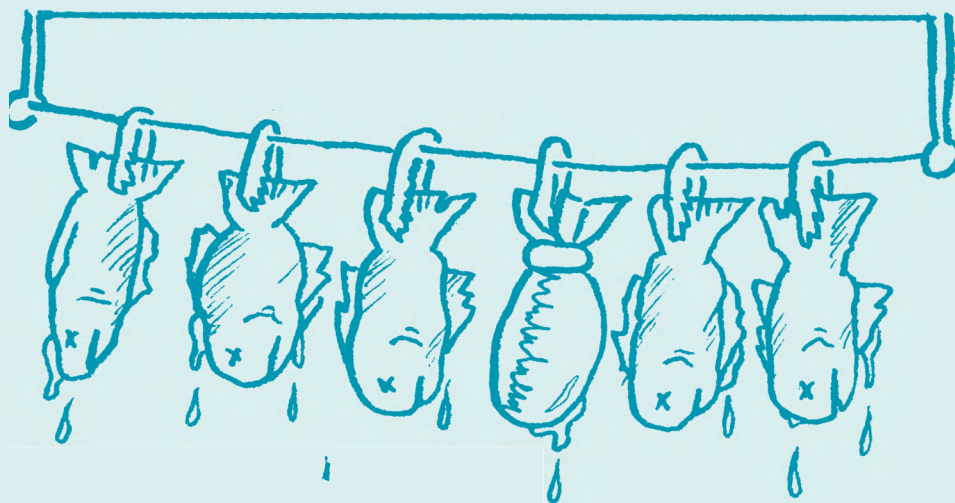
Germaanse talen gepaard zijn gegaan met een medeklinkerwisseling of metathesis, waaruit de vorm *kabeljauw* resulteerde. We treffen het al aan in een Gentse tekst van 1133 over de rechten van de koks, in de gelatiniseerde vorm *cabillawus*: “De piscibus, de cabillawis schelvis-cis de pladisis si tamen tante sunt quod decapitari debeant, de anguillis, inde habet cocus capud (sic) rationabiliter tamen absciscum” (uit C. Tavernier-

Vereecken 1968, *Gentse Naamkunde van ca. 1000 tot 1253* – uitgave Belgisch Interuniversitair Centrum). Het Franse woord *cabillaud* zou dan – volgens verschillende woordenboeken en andere bronnen – aan het Vlaams zijn ontleend. Zowat vier eeuwen na de eerste ontlening zou het Iberische woord, aldus de Vries en andere etymologen, een tweede keer het Nederlands zijn binnengekomen, dit keer als *bakkeljauw* naar het voorbeeld van het Baskische *bakallao*.

Vraagtekens bij dat verhaal

Bij die theorie kunnen vraagtekens geplaatst worden. Dat doet met name de Amerikaanse etymoloog William Sayers (universiteit van Ithaca, New York) in een belangwekkend artikel over de oorsprong van de Europese en Amerikaanse kabeljauwnamen ('Some fishy etymologies: Eng. Cod, Norse thorskr, Du. Kabeljauw, Sp. Bacalao', In: *Nowele* 41 (2002), pp. 17-30). Sayers heeft ondermeer alle vormen van de woordtypes *kabeljauw* en *bakkeljauw* opgezocht vanaf de vroegste bronnen tot in de huidige talen van Europa en Noord-Amerika, en deze taalfeiten tegen het licht van bekende gegevens uit de geschiedenis van de visserij en de vis-handel gehouden. Sayers concludeert hieruit dat er weinig geloof dient te worden gehecht aan de theorie van de "dubbele ontlening" als zou dezelfde Iberische grondvorm (bv. Baskische *bakallao*) op twee verschillende tijdstippen en onder twee verschillende gedaanten in het Nederlands zijn overgenomen. Vooral de vermeende verre noordwaartse expansie van het Iberische woord op zo'n vroeg tijdstip als de 11^e-12^e eeuw, acht hij onwaarschijnlijk. Want hoe worden benamingen van het ene naar het andere taalgebied geëxporteerd? Als het gaat om woorden voor concrete dingen, gebeurt dat meestal hand in hand met de introductie in het vreemde taalgebied van het benoemde zelf, in dit geval dus van de kabeljauw. Maar wat blijkt? De term *bakallao* is al vóór 1133 (getuige de aangehaalde Gentse tekst) in de Lage Landen verzeild geraakt, terwijl het product in kwestie, nl. de gezouten en gedroogde kabeljauw uit Baskenland en Portugal, pas in de 16^e eeuw de Europese markten veroverde!

Bovendien zitten er aan de veronderstelde verbastering van *bakallao* e.d. tot *kabeljauw* ook taalkundige problemen vast. Metathesis of omzetting van medeklinkers komt op zich wel meer voor bij ontlening: de sprekers van de ontvangende taal horen een uitheemse klankopvolging, ze proberen die na te bootsen, en het resultaat wijkt behoorlijk af van het oorspronkelijke woord. Echter, vervormin-

gen en verbasteringen van vreemde woorden zijn in de regel uit te leggen als pogingen om de vreemde klankvorm aan te passen aan de inheemse tongval. In het geval van *kabeljauw* valt moeilijk in te zien dat die vorm beter in het Nederlandse articulatesysteem zou passen dan het bij de vreemde vorm aansluitende *bakkeljauw*. Zeker, een afleiding *bakallao* > *kabeljauw* is acceptabel – men hoorde het vreemde woord, en men "maakte er iets van" – maar veel minder aannemelijk is dat het Iberische woord bij de zogenaamde eerste ontlening énkél in die verhaspelde vorm de Germaanse talen zou zijn binnengekomen. Veeleer zou men in de archaïsche overlevering ook sporen verwachten van de oorspronkelijke vorm, maar die zijn er dus niet. Van *bakkeljauw* is pas sprake in de 16e eeuw, waardoor de afleiding van het Middelnederlandse *kabeljauw* uit een of andere *bakallao*-vorm feitelijk niet te onderbouwen valt. Het lijkt veeleer een constructie van etymologen, die wel inzien dat de vorm *kabeljauw* niet vanuit het Germaans te verklaren is, maar er verder geen weg mee weten. Tegenover die onbewezen stelling van de Nederlandse etymologen oppert Sayers de hypothese dat beide Nederlandse woorden, *kabeljauw* en *bakkeljauw*, elk op een verschillende Latijnse grondvorm teruggaan, en dat hun vormgelijkenis dus puur toevallig is.

De kabeljauw als verse 'dikkop', de bakeljauw als gedroogde 'stokvis'

De Iberische vormen en voorlopers van *bakkeljauw* zijn te verbinden met het Latijnse woord *bacallanus*, een afleiding van *baculus*, dat in oorsprong 'stok' of 'staak' betekent. Een *bacallanus* was dus een vis die op staken, of uit staken bestaande rekken, te drogen werd gehangen. Dat was inderdaad de manier waarop Baskische vissers de kabeljauw die ze vingen in de verre wateren van Newfoundland vóór de Canadese kust, conserveerden. Het benoemingsmotief blijkt hetzelfde te zijn als dat aan de

grondslag van het Nederlandse woord *stokvis*, dat in zijn etymologisch oorspronkelijke toepassing dezelfde betekenis heeft als *bakkeljauw*, nl. 'gezouten en (op staken of rekken) gedroogde kabeljauw'.

Het woord *kabeljauw* schijnt daarentegen vanouds de verse vis aan te duiden, en dat zowel in de Germaanse talen als in het Frans. Volgens Sayers stamt die benaming uit de visserstaal van Gascogne in het zuidwesten van Frankrijk, waar het in 1230 geattesteerd wordt als *cabellau*. Het woord zou gevormd zijn uit de Latijnse bestanddelen *caput*, dat 'hoofd' of 'kop' betekent, en een afleiding van het bijvoegelijk naamwoord *latus*, d.i. 'dik'. De *kabeljauw* zou dus genoemd zijn naar zijn opvallende dikke kop. Vanuit het zuidwesten zou dat woord zich dan verspreid hebben over de rest van het toenmalige Frankrijk, en vervolgens het woongebied van Germaanse volkeren zijn binnengedrongen. Het Graafschap Vlaanderen, Frankrijks dichtste buurland, dat overigens tot diep in de Middeleeuwen tweetalig bleef, kwam daarbij het eerst aan de beurt. Met deze verklaring gaat Sayers in tegen de traditionele opvatting als zou het Franse *cabillaud* uit het Middelnederlands ontleend zijn. Volgens hem was net het omgekeerde het geval. Vanuit taalkundig oogpunt zou men geneigd zijn hem gelijk te geven. Van een woord dat op plausibele wijze uit het Latijn te verklaren valt, is te verwachten dat het vanuit een dochtertaal van het Latijn, een Romaanse taal zoals het Frans dus, in het Germaans terecht is gekomen, en niet andersom. De zwakke schakel in deze redenering blijft evenwel dat de oudste Franse vindplaats van het woord (1230) ruim een eeuw jonger is dan de vroegste attestatie in een tekst uit de Nederlanden (1133). Hoe dan ook, de vis moet in de taal van de Lage Landen al heel vroeg een naam hebben gehad, want de geschiedenis leert dat hij al vóór het jaar 1000 op de Vlaamse markten verhandeld werd. Het laatste woord over deze kwestie is duidelijk nog niet gezegd...

Paardenmarkt

De huidige *Paardenmarkt*, een ondiepe zandbank voor de kust van Zeebrugge-Heist (zie kaart pag. 28), is vooral berucht als historische stortplaats van naar schatting 30.000 ton oorlogsmunitie. Dat de naam verwijst naar 'een markt waar men paarden verhandelde' ligt voor de hand. Toch stelt zich, bij het localiseren van deze ondiepe zandbank op een zeekaart, onmiddellijk de vraag: hoe kon men hier ooit paarden verhandelen? De zandbank ligt nu immers op 1-2 kilometer uit de kust van Heist en bevindt zich 3-5 meter onder het laagste laagwaterniveau. Hoe is dit te verklaren? We doken in de boeken en kaarten en kwamen tot volgende bevindingen:

Van een strandvlakte verbonden aan het historische, dichtbevolkte eiland Wulpen...

Vanaf het begin van de 17^e eeuw vind je de naam *Paardenmarkt* op nagenoeg alle zeekaarten terug (bv. 1622 Claes Jansz Visscher: 'Peerdemaert'; 1662 Joan Blaeu: 'Peerdenmarckt'). De oudste vermelding gaat terug op een Brugse rekening uit 1411 (Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen, deel 12, kolom 219). In dit werk wordt ook gewag gemaakt van een ongedateerde bron, die stelt: "*Daer nu de peerdemaert is, daer heeft ook gestaen de kerke van Sint-Lambrechts, ook Oostvliet*" (Roos, 94). Hieruit zou kunnen worden afgeleid dat de *Paardenmarkt* in de 15^e eeuw nog deel uitmaakte van het historische eiland Wulpen. Dit eiland – zeker al bewoond in de 12^e eeuw – bevond zich in de oude Zwinmonding en omvatte vier dorpen (Remboudsdorpe, St-Lambrechts of Oostvliet, Westende en Oostende). Het was dichtbevolkt en bezat zelfs een eigen hospitaal en klooster. De bewoners leefden er van landbouw en visserij. Ook al zijn hiervan geen schriftelijke getuigenissen bewaard, lijkt het dus plausibel dat in die tijd een verhoogde strandvlakte nabij de dorpskern van St-Lambrechts op het eiland Wulpen is gebruikt voor het verhandelen van paarden.

... naar een geïsoleerde, onbewoonde zandbank

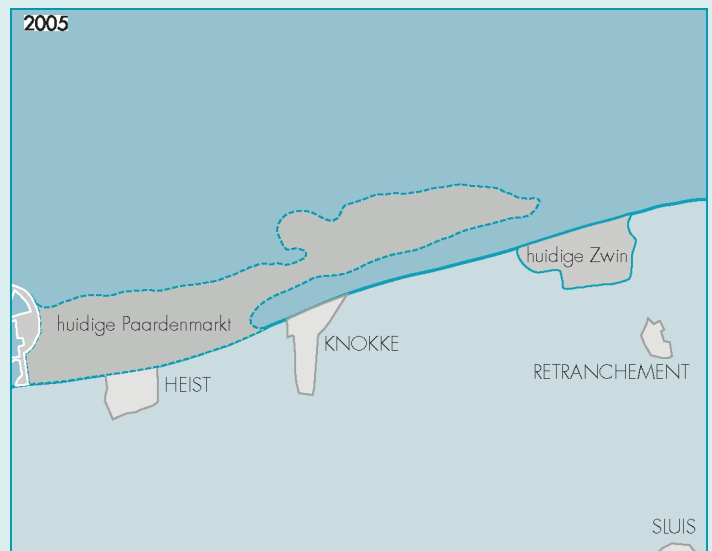
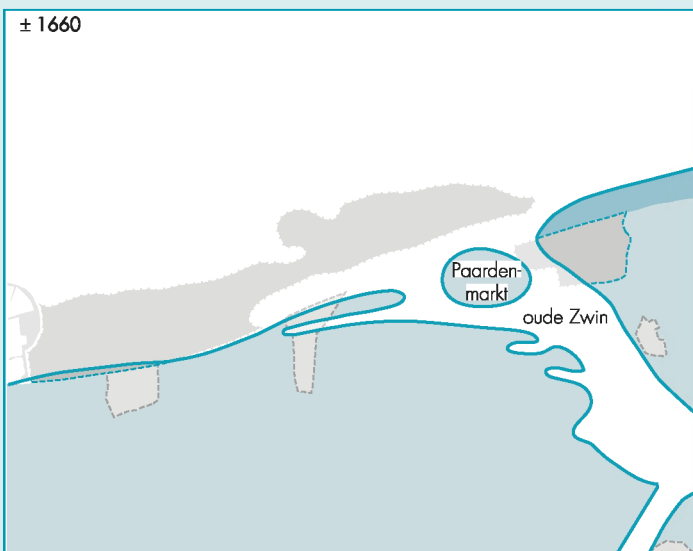
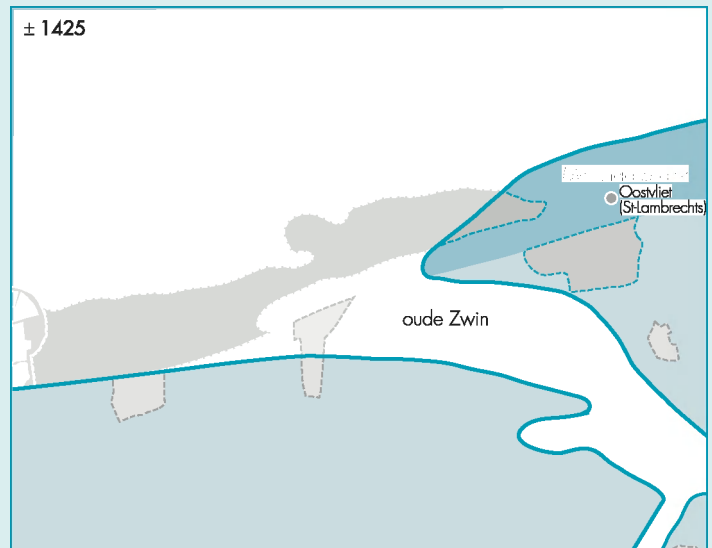
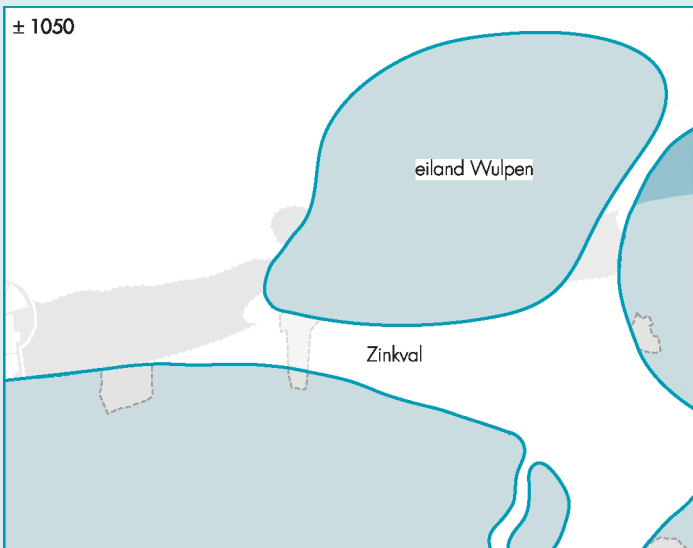
Door zijn vooruitgeschoven positie zou voor Wulpen echter geen lang leven zijn weggelegd. Een groot deel van West-Wulpen verdween reeds tijdens de rampwinters van 1375 en 1376 in zee. Daarna was armoe troef op het eiland en lijken de meldingen van herstel van stormschade eindeloos. In 1516 werd het dorp Sint-Lambrechts als laatste verwoest

en de Allerheiligenvloed van 1570 verzwolg de rest van het eiland en maakte zo definitief een einde aan elke bewoning. Wat overbleef na 1376 vormde een bewoonde en met duin begroeide zandbank, de Molenaersbank, die later opnieuw *Paardenmarkt* zou worden genoemd (zie "Ontstaansgeschiedenis van de Zwinstreek" 1981, Jong-Economische Kamer Knokke-Heist) en aansluiting vond bij het eiland Cadzand (zie kaart hieronder van Brugse Vrije

1561-71 door Pieter Pourbus). Door een vernauwing van de oorspronkelijke hoofdgeul van het Zwin tussen de *Paardenmarkt* en het eiland Cadzand in, ontstond een nieuwe Zwinmonding in oostelijke richting en kwam de *Paardenmarkt* geïsoleerd te liggen midden in de Zwindelta. De oude Zwingel kreeg dan de naam Paardenmarkt-kreek. Deze historische *Paardenmarkt* is te situeren ter hoogte van de huidige Zwinduinen (zie kaart pag. 28).

Op deze kaart van het Brugse Vrije uit 1561-71, van de hand van Pieter Pourbus en gecopieerd door Pieter Claeissens, is duidelijk te zien dat de naam *Paardenmarkt* toen gebruikt werd voor een strandvlakte aansluitend bij het eiland Cadzand aan de oosteroever van het historische Zwin. De oudste vermelding van de *Paardenmarkt* gaat nochtans al terug op een Brugse rekening uit 1411, waaruit zou kunnen worden afgeleid dat de *Paardenmarkt* in de 15^e eeuw nog deel uitmaakte van het historische en druk bevolkte eiland Wulpen. Dit eiland – zeker al bewoond in de 12^e eeuw – bevond zich in de oude Zwinmonding en omvatte vier dorpen (Remboudsdorpe, St-Lambrechts of Oostvliet, Westende en Oostende). Ook al zijn hiervan geen schriftelijke getuigenissen bewaard, lijkt het dus plausibel dat in die tijd een verhoogde strandvlakte nabij de dorpskern van St-Lambrechts op het eiland Wulpen is gebruikt voor het verhandelen van paarden. Door zijn vooruitgeschoven positie zou voor Wulpen echter geen lang leven zijn weggelegd. Wat overbleef na 1376 vormde een bewoonde en met duin begroeide zandbank, de Molenaersbank, die later opnieuw *Paardenmarkt* zou worden genoemd en aansluiting vond bij het eiland Cadzand (naar reproductie kaart Pieter Pourbus 1561-71)

Op deze reconstructie is te zien dat de huidige zandbank Paardenmarkt voor een belangrijk deel ten westen ligt van waar de historische Paardenmarkt zich bevond. Deze laatste is in de 15^e eeuw onder de vorm van een verhoogde strandvlakte en als restant van het verdronken eiland Wulpen terug te vinden op de oosteroever van het oude Zwin en heette toen Molenaersbank. Door een vernauwing van de oorspronkelijke hoofdgeul van het Zwin tussen de Paardenmarkt en het eiland Cadzand in, ontstond een nieuwe Zwinmonding in oostelijke richting en kwam de Paardenmarkt geïsoleerd te liggen midden in de oude Zwindelta. Deze historische Paardenmarkt is te situeren ter hoogte van de huidige Zwinduinen (compilatie naar diverse kaartbronnen, in het bijzonder Claeys et al. 2000: Ontstaansgeschiedenis van de Zwinstreek – Jonge Economische Kamer Knokke-Heist)(VL)

Verschuiving van zandbank?

Rest nog de vraag wat het verband is tussen de historische zandbank Paardenmarkt ter hoogte van de huidige Zwinduinen en de ondiepe zandbank ten westen daarvan, die nu nog steeds terug te vinden is op de zee kaarten ter hoogte van Zeebrugge-Heist.

Veel kan worden geleerd uit de zee kaarten gemaakt na 1800. Vanaf dan worden die immers nauwkeuriger omdat men, voor het eerst, gebruik kon maken van sextant en stigmograaf voor de plaatsbepaling langs de kusten. En wat blijkt? De huidige Paardenmarkt is geen rechtstreeks overblijfsel van de historische zandbank uit de Zwinmonding, maar heeft enkel diens naam ontleend toen de historische Paardenmarkt door de zee was opgeslokt. Het gebeurt wel vaker dat namen van verdwenen zaken worden

doorgegeven aan andere entiteiten in de directe buurt. Zoiets lijkt ook gebeurd te zijn met de naam Paardenmarkt. In 1799-1801 (Franse kaart Beautemps-Beaupré) bevindt de historische bank zich nog op de meridiaan 3°20' op 3 km buiten de laagwaterlijn, en kent hij een minimale diepte van -3,6 m (t.o.v. nullijn op zee kaart). Nadien verschuift de bank geleidelijk naar het noordoosten en verdiept steeds meer (1855: -6,2 m; 1865: -8,0 m; 1878: -8,7 m). In de periode 1900-1908 is deze bank zelfs niet meer aanwezig op de kaarten, omdat de diepten er nu meer dan -10 m bedragen.

Intussen is men op de kaart van Beautemps-Beaupré (1799-1801) de naam Binnen Paardenmarkt gaan toekennen aan de noordoostelijke zijde van een andere zandbank die op de vroegere kaarten van de 17e en de 18e eeuw

o.m. Hart Sand en 't Schor van Blanckenberg heette en meer westwaarts gelegen was. Bij het verdwijnen van de historische Paardenmarkt in 1900-1908 in de Wielingen, is men de Binnen Paardenmarkt sindsdien kortweg Paardenmarkt gaan noemen. Conclusie uit dit alles: de huidige Paardenmarkt-bank heeft enkel zijn naam ontleend van de historische Paardenmarkt die, na een langdurig reisje in de Zwinmonding en in de Wielingen, is weggeschuurd en van de hydrografische kaarten is verdwenen.